

internet via Open Access mag dan doen denken op de geschenkcultuur die verbonden was aan het handgeschreven boek, maar in beide gevallen is er natuurlijk wel degelijk iemand die ervoor moet betalen, en in het huidige model lijkt dat de auteur te zijn. Bij academische publicaties is dat een minder groot probleem dan bij literaire: een academicus kan een beroep doen op fondsen als van NWO, of de universiteitsbibliotheek financiert de publicatie, terwijl een literair auteur juist hoopt met zijn werk zijn inkomen te verwerven. Wat dat betreft weet ik niet of Pleij gelijk heeft als hij schrijft dat juist literatuur zich leent voor experimenten in een zich opnieuw ontwikkelende markt: 'Nevertheless literature always remained an unpredictable and exciting article for the open market, right up to our own day' (p. 306; ook op p. 304 en 307). Misschien hangt de dynamiek van digitaal publiceren vandaag de dag wel af van academische publicaties.

Met het bovenstaande heb ik willen laten zien dat de overgangperiode van handschrift naar druk op zichzelf beschouwd al een fascinerende periode is, maar ook dat er mijns inziens concrete lijnen getrokken kunnen worden naar het heden. Een adequate en genuanceerde vergelijking tussen heden en verleden, die verder gaat dan intuïtieve vermoedens, moet echter wel stoelen op zorgvuldig en grondig onderzoek. Zulk onderzoek wordt in de hier besproken bundel gepresenteerd, in een boeiend, overtuigend en samenhangend geheel. Zo is de bundel onmisbaar voor wie in het verleden geïnteresseerd is, maar ook voor wie zich met de ontwikkelingen in de hedendaagse media bezighoudt.

Adres van de auteur: Vrije Universiteit Amsterdam, opleiding Nederlandse Literatuur, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam. p.h.moser@vu.nl

Honderd jaren oorlog online uitgevochten! Een blik op *The Online Froissart*

CATHARINA PEERSMAN

Naar aanleiding van: Peter Ainsworth & Godfried Croenen (ed.), *The Online Froissart*, versie 1.1. HRI 2010 <<http://www.hrionline.ac.uk/onlinefroissart>>¹

Op 31 maart 2010 werd de website *Froissart en ligne / The Online Froissart* (<http://www.hrionline.ac.uk/onlinefroissart>) publiek toegankelijk, dankzij de steun van het Arts and Humanities Research Council (UK) en het Worldwide Universities Network. De voorstelling van de website ging nipt vooraf aan de opening van een internationale tentoonstelling in het Parijse Musée de l'Armée, gewijd aan de kronieken van Froissart en de honderdjarige oorlog (2 april-4 juli 2010). De website werd uitgebreid voorgesteld aan de hand van een rondetafeldiscussie tijdens het 45e mediëvistencongres te Kalamazoo (14 mei 2010) en een presentatieseminarie aan de universiteit van Liverpool in de daaropvolgende maand. Inmiddels, mei 2011, staat *The Online Froissart* een jaar ter beschikking van wetenschappers en geïnteresseerden wereldwijd en is een eerste grondige inhoudelijke update achter de rug. Het is dus de hoogste tijd om een balans op te maken.

'Wat heeft *The Online Froissart* ons te bieden?', is ongetwijfeld de eerste en belangrijkste vraag die een potentiële gebruiker van de website zich stelt. Het antwoord kan even kort als krachtig zijn: zeer veel. En dan gaat het niet louter om de gevarieerde en rijke inhoud van de website, maar ook om de toepassingsmogelijkheden en het onderzoekspotentieel die daar hand in hand mee gaan. In vogelvlucht stip ik hier alvast de grote lijnen aan. Meer dan honderd transcripties van gedeeltelijke of volledige handschriften van boek I, II en III van de *Chroniques* van Jean Froissart zijn al opgenomen. Een aantal sleutelpassages voor historici werd naar het Engels vertaald. De website bevat een toepassing voor tekstcollatie en een degelijke zoekmachine, met links naar digitale fac-

¹ Bij de laatste revisie van deze tekst (oktober 2011) staat versie 1.2. online. De inhoud van de tekst verwijst naar versie 1.1.

simile's en de *Dictionnaire du Moyen Français*. Er zijn ook aparte onderdelen voorzien die essays, commentaren en een notenapparaat bevatten over de geschiedenis, de politiek en de persoonlijkheden van de veertiende eeuw. De hoeveelheid raadpleegbaar tekstmateriaal is nu al indrukwekkend, maar hoe ambitieus dit project ook is, een voorzichtige *caveat* voor de enthousiaste lezer is toch wel op zijn plaats: het gaat hier noodzakelijkerwijze om een *work in progress*, met komende updates ter uitbreiding van de transcripties, het notenapparaat, het beeldmateriaal, etc.

Dit omvangrijke project kon natuurlijk alleen tot stand komen als resultaat van intensieve interdisciplinaire samenwerking. 'Zoals elk bouwwerk het resultaat is van vele stenen en metselwerk, elke rivier van enig formaat zijn omvang dankt aan de plaatsen waar hij langs vloeit en de bronnen die erin uitmonden, zo worden ook de wetenschappelijke werken gemaakt, gecompileerd en samengesteld door verschillende klerken, want wat de ene niet weet, weet de andere wel ...' Ik citeer hier de kroniekschrijver zelf.² Zijn uitspraak geldt zeker ook voor de digitale wereld die rond zijn kronieken werd opgebouwd in *The Online Froissart*.³

In de volgende paragrafen ga ik wat dieper in op een aantal specifieke facetten van de website. Na een persoonlijke beschouwing over de algemene opbouw en de toegankelijkheid, behandel ik de waarde van *The Online Froissart* vanuit het perspectief van een aantal geschiedkundige hulpwetenschappen als teksteditie, paleografie, codicologie, stemmatologie e.d. Een algemene evaluatie en een bondige blik op toekomstperspectieven vormen de slotparagraaf.

2 ... *tout edifice est ouvré et maçonné, l'une pierre après l'autre, et toutes grosses rivières sont faites et rassemblées de divers lieux et de plusieurs sources, aussie les sciences sont faites et compilées et extraites de plusieurs clercs, et ce que l'un ne sçet, l'autre sçet ...* Froissart, *Chroniques*, ms. Besançon 864 f.1. in: Peter Ainsworth & Godfried Croenen (ed.), *The Online Froissart*, versie 1.1. HRI, 2010.

3 De algemene leiding en editie beruiste en berust bij Peter Ainsworth en Godfried Croenen. Transcripties en XML-aanduidingen werden gemaakt door Peter Ainsworth, Vanessa Cardoso, Godfried Croenen, Simon Littler, Valentina Mazzei, Hartley Miller, Florent Noirfalise, Natasha Romanova, Mary Rouse, Richard Rouse, Rob Sanderson, Dirk Schoenaers en

Bij een eerste bezoek aan de website valt onmiddellijk op dat de gebruiksvriendelijkheid een prioriteit was voor de makers van de *Online Froissart*. Het basismenu met de kopjes 'home', 'manuscripts', 'apparatus', 'search', 'about the edition', 'project' en 'help' is niet enkel op de beginpagina te raadplegen, maar blijft dankzij een menubalk bovenaan het scherm zichtbaar ongeacht het onderdeel van de website waarin men zich bevindt. En dat is toch wel handig als men, bijvoorbeeld, twee manuscriptversies van de proloog vergelijkt en dan de frequentie van een woord als *langaige* wil opzoeken. De website kan overigens in twee talen geraadpleegd worden: *The Online Froissart* zal ongetwijfeld het grootste publiek bereiken, maar gezien de brontaal van Froissarts kronieken kon de Franstalige versie, de *Froissart en ligne*, geenszins achterwege blijven. Men kan van de Middelfranse transcripties elk woord aanklikken voor een link naar het overeenstemmende lemma in de *Dictionnaire du Moyen Français* (DMF) voor een beter tekstbegrip. Bovendien kan de gebruiker naast de transcriptie de Engelse vertaling laten verschijnen. Kortom, dankzij de wetenschappelijke samenwerking over het Kanaal heen is de website van Froissarts relaas over de honderdjarige oorlog toegankelijk in de talen van beide partijen. Als dusdanig vormt de website een mooi wetenschappelijk tegengewicht voor even entertainende als educatieve publicaties in de trant van *1000 years of annoying the French* die de eeuwenoude haat-liefderelatie tussen Fransen en Engelsen op een ludieke manier in de verf zetten.⁴

Dat de *Online Froissart* in de eerste plaats als een werkinstrument bedoeld is, blijkt niet lou-

Gem Wheeler, de annotatie was het werk van Peter Ainsworth, Katariina Närä en Inès Villela-Petit. De vertaling van sleutelpassages naar het Engels is het werk van Keira Borrill, de essays zijn van de hand van Peter Ainsworth, Christopher Allmand, Godfried Croenen, Anne Curry, Valentina Mazzei, Katariina Närä en Inès Villela-Petit. David Cooper en Colin Dunn namen de digitale fotografie op zich, terwijl de technische ontwikkeling van de website (versie 1.1, 2010) te danken is aan Jamie McLaughlin, Michael Meredith, Michael Pidd en Gilles Souvay.

4 Stephen Clarke, *1000 years of annoying the French*. London: Transworld Publishers, 2010.

ter uit de gebruiksvriendelijkheid en de transparante websitestructuur. Men vindt op de website bijvoorbeeld geen traditionele biografie van kroniekschrijver Froissart. In de namenindex staat bij Jean Froissart de bondige informatie:

Poet and chronicler from Valenciennes in the county of Hainault. Author of four Books of Chroniques, of an Arthurian romance (Meliador), and of a considerable body of lyric and crypto-autobiographical and dream poetry inspired in part by the Roman de la Rose and the works of Guillaume de Machaut.

Voor uitgebreidere gegevens wordt de websitegebruiker doorverwezen naar de paragraaf die Michael Jones in de DNB aan de auteur wijdde en naar een essay van de hand van Peter Ainsworth, dat zich op de website zelf bevindt. In de categorie *Essays* zijn momenteel (mei 2011) zeven teksten terug te vinden die diverse aspecten van de kronieken behandelen, gaande van oorlogsvoering in de veertiende eeuw over een studie van oorlogsminiaturen tot het politieke klimaat in Frankrijk en Engeland tijdens de honderdjarige oorlog.⁵ Naarmate de updates vorderen, zullen er meer essays aan de bestaande collectie worden toegevoegd, maar de huidige bundeling biedt al zeer uitgebreide en gedetailleerde informatie, een kwaliteitsvolle congresbundel waardig.

De basis van de website wordt gevormd door de manuscripten en hun transcripties. Het is een zeer aanzienlijke hoeveelheid tekstmateriaal die hiervoor geïnventariseerd, getranscribeerd en geannoteerd werd – en wel in het bijzonder wanneer men in aanmerking neemt dat *The Online Froissart* werd gerealiseerd met projectgeld voor een termijn van twee en een half jaar en enkele voorafgaande doctoraatsprojecten. Honderdzes-tig manuscripten daterend van het eind van de veertiende tot het eind van de vijftiende eeuw

zijn verwerkt, hetgeen op zich al een schat aan materiaal verschaft voor onderzoek vanuit stemmatologisch of intertekstueel perspectief. Het bijeenbrengen van de manuscripten bracht ook minder evidente resultaten met zich mee: zo werd in het handschrift Berlin Hamilton 266 een onbekende versie C ontdekt en werden handschriften uit privé-collecties zoals het Stonyhursthandschrift eindelijk ontsloten. Dankzij de transcripties en de uitstekende digitalisering van de bekende en (her)ontdekte manuscripten is het nu mogelijk de productie van de handschriften te bestuderen en bepaalde theorieën over de verschillende versies en hun chronologie te herzien. Met behulp van de collatietoepassing kunnen de verschillende versies van dezelfde tekst naast elkaar geplaatst worden voor vergelijking. Op die manier worden niet alleen inhoudelijke verschillen zichtbaar, maar ook dialectkenmerken en verschillen in spelling en woordorde. Dat elk woord ook nog eens aanklikbaar is en doorgelinkt naar de *Dictionnaire du Moyen Français* (DMF) is een meerwaarde voor zowel taalkundigen als historici.

Als hoofddoel heeft de *Online Froissart* het ontsluiten van de handschriften voor verder onderzoek en niet het opstellen van een kritische editie of de realisatie van diplomatische transcripties *an sich*. Dat utilitaire basisprincipe is, mijns inziens, de sleutel tot succes van deze zeer omvangrijke onderneming. De grondslag van het project is een kwalitatief hoogwaardige basistranscriptie, opgemaakt volgens duidelijk afgebakende editieprincipes, die de *conditio sine qua non* vormt voor elk type historisch of filologisch onderzoek. Gezien het belang van de teksten en hun transcripties, besteedt de website dan ook veel metatekst aan de editie. Naast informatie over de inhoud, de materiaalselectie, de versies, copyrightprincipes is er een uitgebreide en

5 Peter Ainsworth, 'Jean Froissart: Chronicler, Poet and Writer', in: Peter Ainsworth & Godfried Croenen (ed.), *The Online Froissart*, versie 1.1. HRI, 2010. <<http://www.hrionline.ac.uk/onlinefroissart/apparatus.jsp?type=intros&intro=f.intros.PFA-Froissart>> Christopher Allmand, 'The War in the Fourteenth Century', idem. <<http://www.hrionline.ac.uk/onlinefroissart/apparatus.jsp?type=intros&intro=f.intros.CA-War>>

Inès Villela-Petit, 'The Artists: The Giac Master and the Boethius Master, illuminators of the war', idem. <<http://www.hrionline.ac.uk/onlinefroissart/apparatus.jsp?type=intros&intro=f.intros.IVP-Artists>> Anne Curry, 'France, England and the Political Climate, 1400-1415', idem. <<http://www.hrionline.ac.uk/onlinefroissart/apparatus.jsp?type=intros&intro=f.intros.AC-PoliticalClimate>>

zeer specifieke citeringswijzer te vinden, evenals scrupuleus uitgewerkte editie- en vertaalprincipes. Dit is eigenlijk wat men van een digitaal wetenschappelijk project van dergelijke omvang verwacht.

Dat de teksten niet enkel in getranscribeerde vorm raadpleegbaar zijn, is een geweldige troef van de website. Dankzij *Virtual Vellum*, een *freeware* toepassing die speciaal voor het project werd ontworpen, zijn (enkele van) de originele handschriften digitaal in al hun glorie te bekijken. Slechts een deel van de miniaturen is reeds beschreven, maar de waarde ervan staat al vast: dankzij de *Online Froissart* kan het gebruik van kanonnen nu terug gedateerd worden tot ca. 1420. De algemene kwaliteit van dit digitale beeldmateriaal is werkelijk zonder weerga. Dat de beeldresolutie van *Virtual Vellum* 600 dpi bedraagt, zegt weinig op zich. Een voorbeeld illustreert mijn punt oneindig veel beter dan alle mogelijke technische gegevens. Op folio i v van volume 1 van ms. Austin 48 staat boven de twee tekstkolommen een veelkleurige miniatuur van een gevechtsscène omgeven door rijkelijk versierde florale motieven. Zelfs bij een uitvergroting van 100% – en dan is het maximum nog niet eens bereikt – blijft alles haarscherp: specialisten in wapenkunde kunnen zonder enig probleem de veertjes op de pijlen tellen of de verschillende stijlen in de hoofddeksele onderscheiden. De heraldische tekens op de banieren, die slechts kleine en vaag lijkende details zijn bij een reproductie op ware grootte, worden duidelijk zichtbaar. Van de miniatuur kunnen bij nadere vergroting bijna de korrels van de pigmenten onderscheiden worden. De helderheid waarmee ook de tekst doorkomt, brengt elke filoloog aan het water-tanden: elke pentrek wordt onthuld en zelfs de schaduw van de tekst op de ommezijde schemert in de digitale versie door het perkament. Of men nu de handschriften in hun geheel, of uitsluitend de miniaturen of de teksten wil bekijken, dit beeldmateriaal laat het allemaal toe. Ter vergelijking: de gedigitaliseerde manuscripten van de Bibliothèque Nationale de France in Gallica

verliezen aan scherpte voor zowel tekst als miniaturen bij eenzelfde uitvergroting van 100% (die bij hen overigens het maximale niveau is) en het moet gezegd dat het afbeeldingsprogramma van Gallica niet enkel minder mogelijkheden biedt, maar ook minder gebruiksvriendelijk is.

Zoals elke zichzelf respecterende website, heeft ook de *Online Froissart* een zoekfunctie. In dit geval zelfs een heel gedetailleerde waarin het domein van de zoekopdracht kan beperkt worden tot de transcripties, vertalingen, essays en/of het notenapparaat, bepaalde boeken van de kronieken of specifieke handschriften. Bijzonder interessant vind ik de opdeling van de categorie teksttypes, waarin specifiek gezocht kan worden binnen o.a. de verhalende stem, de directe rede, de heraldische beschrijvingen, geciteerde documenten of notities van de kopiïsten. Aangezien mijn huidig onderzoek zich toespitst op taalperceptie en – gebruik, viel mijn oog al snel op de mogelijkheid ‘languages’ in de instelling van het teksttype.⁶ De mogelijkheden binnen die categorie waren Middelfrans, Latijn, Gascon en Duits. Ik vatte prompt het plan op om een kleine casestudy van meertalige fragmenten te maken voor deze recensie, maar moest dat snel laten varen. Een corpusje samenstellen met tekstfragmenten in een bepaalde taal, louter op basis van de instellingen van taal, type document en dergelijke, is onmogelijk op de website. Er moet namelijk altijd een specifieke zoekterm ingevoerd worden. Toegegeven, meestal wordt er op een specifieke term gezocht, maar ik betreur het wel enigszins dat een zoekfunctie met een dergelijke uitgebreide set parameters geen ‘default’-functie heeft die gewoon al het tekstmateriaal selecteert dat binnen de ingestelde parameters valt, ongeacht de aan- of afwezigheid van een zoekterm.

Misschien is dit wel een van de onderdelen die bij een volgende update zullen worden aangevuld. De projectleiders hebben namelijk twee updates per jaar contractueel vastgelegd bij de digitale uitgever *HRI online*. In de loop van de updates zullen nieuwe handschriften worden toegevoegd (hopelijk ook facsimile's, maar daar-

6 Catharina Peersman, ‘Taalgebruik en taalperceptie in het graafschap Vlaanderen: de sociolinguïstische impact van 1302’ (Postdoctoraal onderzoek aan de

K.U.Leuven voor het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen/FWO), 2009–2012.

voor is het projectteam aangewezen op de medewerking van bibliotheken die bereid zijn om hun handschriften zelf te fotograferen), codicologische beschrijvingen van alle manuscripten en verdere beschrijvingen van de miniaturen. Verder zijn er logischerwijze ook meer transcripties en een broodnodige aanvulling van het prosopografische notenapparaat gepland. Dit laatste bevat immers nog veel lemma's waarbij louter *no further information is currently available for this item* vermeld staat en het telt nog een groot aantal fouten. Er zijn bijvoorbeeld lemma's te vinden als *son pais* in de sectie *place* van de *name index*, of *sien clerchevalier secretaire* (sic) en *deux oncles* in de sectie gewijd aan de personen. Naast deze beide secties zijn er vier alsnog lege secties onder de labels *institution*, *collective*, *event* en *people*, waarbij ik mij afvraag waarin deze laatste sectie zou kunnen verschillen van *person*. Verdere aanvulling zal dit ongetwijfeld uitwijzen.

Kortom, er is nog werk aan de winkel voor het team dat achter de *Online Froissart* staat. De huidige onvolmaaktheden beletten echter niet dat de kwaliteit van dit schitterende *work in progress* tot haar recht komt voor elke bezoeker van de website. Of men nu de miniaturen op groot scherm projecteert om het publiek warm te maken voor miniatuurkunst of de verschillende handschriften wenst te vergelijken voor stemmatologisch of codicologisch onderzoek, of men nu de beschrijving van de slag bij Sluis wil lezen in de Engelse vertaling of het Middelfrans van Froissart onderzoekt op invloeden van het Picardisch, de website biedt in alle opzichten een schat aan tekst- en beeldmateriaal in een gebruiksvriendelijke interface. Eigenlijk had deze recensie dus allang terzijde moeten liggen, terwijl de browser u naar <http://www.hrionline.ac.uk/onlinefroissart/index.jsp> voert ...

Adres van de auteur: K.U. Leuven, Faculteit Letteren, Subfaculteit Taalkunde, Blijde Inkomststraat 21 pb. 3308, B-3000 Leuven. catharina.peersman@arts.kuleuven.be

Nieuwe strijdpunten rond het Gruuthuse(?)-handschrift

DIEUWKE VAN DER POEL

Naar aanleiding van: Frank Willaert (red.), *Het Gruuthuse-handschrift in woord en klank. Nieuwe inzichten, nieuwe vragen*. KANTL-colloquium 30 november 2007. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2010. 228 pp. ISBN 978-90-72474-83-4. Prijs: € 25,-.

De spectaculaire aankoop door de KB te Den Haag van het Gruuthuse-handschrift heeft het onderzoek rond deze intrigerende codex en zijn inhoud in een stroomversnelling gebracht. Het handschrift dat zo lang zorgvuldig afgeschermd in privébezit bewaard werd, is nu optimaal toegankelijk via <http://www.kb.nl/galerie/gruuthuse>, een website rijk gevuld met afbeeldingen, een handschriftbeschrijving, een diplomatische editie van tekst en muziek, toelichtingen en muziekopnamen. De hier te bespreken bundel is voortgekomen uit het interdisciplinaire colloquium dat in het jaar van de aankoop (2007) gehouden werd te Gent en laat zien hoezeer het onderzoek rond het Gruuthuse-handschrift in beweging is. De artikelen zijn alle van hoog niveau; een aantal brengen nieuwe inzichten omtrent de opbouw en wording van het handschrift (Herman Brinkman), de melodieën en de streepjesnotatie (Ike de Loos) en de historische context (Noël Geirnaert, op grond van Brugs archiefmateriaal: onder andere identificeert hij Egidius met de vrij jong gestorven Brugse makelaar Gillis Honin sr.). De bundel als geheel geeft de stemmen weer van wetenschappers die volop in discussie zijn over allerlei aspecten, soms langs elkaar heen praten, soms elkaar tegenspreken. In die zin maakt de bundel de ondertitel 'Nieuwe inzichten, nieuwe vragen' helemaal waar (al had daar wellicht nog aan toegevoegd kunnen worden: 'nieuwe strijdpunten'). Door deze veelstemmigheid vormt de bundel aantrekkelijke en stimulerende lectuur, en daarom wil ik deze bespreking vooral toespitsen op enkele van de punten van discussie, eerder dan alle bijdragen samen te vatten.

Door de aankoop is uitgebreid onderzoek van de codex mogelijk geworden. Brinkman geeft een gedetailleerd overzicht van de gefaseerde